

Robert Miralles

Els topònims islàmics d'Ondara

La presència hegemònica de la civilització islàmica a la Península ibèrica entre els segles VIII i XIII, i encara important -per bé que subalterna-, entre els segles XIII i XVII, ha deixat un llegat cultural riquíssim en el nostre territori, entre altres, el dels noms de lloc. L'objecte d'aquesta comunicació és la de donar a conèixer una part d'eixe patrimoni, l'integrat pels topònims d'origen clarament islàmic del municipi, i el d'aquells altres on hi ha posicions enfrontades, com és el cas del nom del poble, *Ondara*.

Ondara

Contrari a les tesis preromanes del professors Sanchis Guarner i Alcover Moll ¹, que consideren que Ondara és un topònim bascoibèric, *Ondar* ('les arenes, la platja, les dunes'), Joan Coromines ² es decanta per la forma *Undaria*, derivat normal del llatí *Unda*, mot que no sols era 'aigua que raja o brolla', sinó també 'aigua' en general, en llatí clàssic i arcaic -quasi totes les variants valencianes i catalanes guarden relació amb l'aigua-, fent els següents comentaris: "La forta majoria de les aparicions d'aquest nom en terres valencianes, fa creure que sigui un nom aràbic o mossàrab [...] bastarien aquestes dades, si no s'ajuntessin encara altres proves, per assegurar que aquest nom, i tota la sèrie valenciana que va a continuació són anteriors a la conquesta, i d'origen mossàrab o aràbic [...] semànticament, seria un mot que designés una font o corrent d'aigua, almenys un lloc d'aigües, com ho són també els barrancs, corrents o estancades [...] Un nom pròpiament aràbic és ben difícil, o impossible, que ho sigui, ja per l'estructura; caldria una arrel de quatre consonants ('-n-d-r, -n-d-r), cosa raríssima en àrab: sempre són de tres (per exemple, ndr), car una preformativa o- no existeix en àrab. Per exclusió, doncs, hauria de ser d'herència mossàrab, car si fos català propi (llatí amb sufix -arr [a], que es pot aplicar, o preromà) una ND s'hi hauria reduït a n [...] Rebutge resoltament que Ondara vingui del basc *ondar*, 'arena de riu', perquè no hi ha tal mot basc: és *ondarra* la forma normal articulada, no pas -ara ni -ar, i no significa això sinó terreny de fonçal, 'fonament, fons', amb sufix -arr (a), que es pot aplicar als detritus i pedretes de qualsevol lloc: fluvial o no que tampoc es pot relacionar amb un mot basc rar *ondare*", en clara contraposició a la tesi bascoibèrica de Sanchis Guarner i Alcover Moll.

1 SANCHIS GUARNER, Manuel: *La llengua dels valencians*, 4ª edició, València, Ed. l'Estel, Col.lecció 3 i 4, nº 7, 1972, ps. 94-96, i MÚGICA BERRONDO, P.: *Diccionario vasco-castellano*, Bilbao, 1981, vol. II, ps. 1545-1546. Vegeu la paraula *ondar* amb l'article determinatiu sufix *a* i els seus derivats.

2 COROMINES, Joan: *Onomasticon Cataloniae*, vol. VI, ps. 48-52.

En la mateixa direcció van les teories de l'arabista Carmen Barceló ³, que considera que Ondara podria derivar de l'àrab /andára/, que significa 'era', i de Josep Torró ⁴, segons la qual la seua procedència seria del nom d'una tribu berber nord-africana: els *Andâra*.

Ràfol/Alqueria de Pamis

Les primeres mencions documentades -el topònim *Pàmies* no figura en el *Llibre del Repartiment*- són de 1379, amb la forma *Pàmies*, quan Bernat de Bonastre adquireix el llogaret "que era d'un tal en Pàmies"; de 1385, quan pertanyia a Lluç de Bonastre, fill de l'anterior, amb la denominació de *Ràfol d'en Pamis*, probablement el cognom del primer senyor cristià d'aquest llogaret mudèjar; com a *Alqueria d'en Pàmies* el 1396, i *Pàmies* el 1402, en època d'Alfons el Vell; de 1425, en un document de venda del lloc de *Pàmies* a Joan Dabellas; de 1544, amb la forma *Pàmies*, en una concessió de primícies de diferents llocs al col·legi jesuïta que havia de fundar Sant Francesc de Borja a Gandia; en un plet sobre aigües entre els regants de Pamis, Ondara i Beniarbeig (1573), i en l'obra d'Escolano. La inclusió de *Pamis* en aquest llistat no respon a aquest topònim, d'origen cristià, sinó a la seua condició socioeconòmica i poblacional, primer de *Ràfol* (de l'àrab *rahl*, 'hostal', casa de camp amb un tros de terra no massa gran'; segons P. Guixard i André Bazzana, "en el *Llibre del Repartiment* s'hi presenten com assentaments privats, una finca d'esplai i/o explotació que pertanyia a la classe alta. La finca solia, o podia, estar murada, comptant amb alguna torre i amb la rediència principal s'instal·larien un petit grup de cases") i, posteriorment, d'*Alqueria* (de l'àrab hispànic *al-qarîya*, 'llogaret', 'mas', 'casa de camp amb terra de cultiu', i també "agrupaments petits, de menys de 200 habitants, dedicats a l'agricultura i éssent propietaris de les terres que cultiven").

Alfatara, l'/Alfatares, les

Partida situada al nord-est del terme. Etimològicament, procedeix de l'àrab *Al-facara*, ja que la forma *Alfatara* seria una lectura incorrecta d'*Alfacara*. Segons Coromines, ve de l'àrab *hattâra*, que significa 'terra amb sistema de regadiu subterrani', 'sènia' o 'enginy destinat a elevar l'aigua de regatge a un nivell superior'. Carmen Barceló, no obstant, distingeix clarament aquestes paraules i diu que *Alfatara* és un vocable àrab que vol dir 'cigonyal' o 'poalanca', instrument que serveix per a extraure aigua dels pous. L'article *Al* fa referència al seu origen aràbic. La desinència *ares* és mossàrab, segons Coromines (*Topice Hespèrica* I, 39). La terminació *ares* alterna amb *ales* i també indica un col·lectiu de 'nom de plantes'. S'hi podria relacionar amb Alfafar, Alfavara, Fatarella (diminutiu de *fatara*, poble de Tarragona). Citat *Alfataras* en el MNTP 1/2.000 i en una partida de naixement de 1891 del Registre Civil; amb el nom d'*Alfatara*, en el MNTP 1/25.000 i en

3 BARCELÓ i TORRES, Carmen: *Toponímia aràbiga del País Valencià. Alqueries i castells*, Excma. Diputació de València, 1983, p. 188.

4 TORRÓ, Josep: *Hª de la Marina Alta*, diari Levante, p. 258.

l'ARV (Reial Audiència, Escrivanies de Cambra, n. d'exp. 37, 1825), i amb la forma *Alfatares*, en el *Nomenclátor de España de 1940*, el *Llibret de Festes de 1949* i el PGC 1/50.000.

Algoleja, l'

Aquest topònim, derivat de l'àrab *walaja*, està molt estès a diversos llocs de la nostra geografia. Significa 'revolta d'un riu' i, per extensió, 'les terres al voltant de la mateixa'. A Ondara se situen a la ribera dreta del riu Girona, a la partida Pedregals, i a la banda dreta del barranc de l'Alberca, sobre les terres ara ocupades pel primer tram de la Ronda de la Generalitat. Alterna amb les formes col.loquials *Argoleja* i *Asgoleja*.

Almúnia, l'

De l'àrab *al-munia* 'el jardí', 'jardí', se situa al nord-est del terme, en terres de la ribera dreta de l'Alberca, entre les partides Pàtins i Alfatares. Recollit oralment de l'antic guarda de terme. Apareix en un enterrament de 1783 (APO) i en un document de 1825 (ARV, Reial Audiència, 37).

Benimasmut/Benimazmut

Al sud-oest del terme. Segons Coromines, prové de *beni-* (fills de o penya de) i un segon component que pot ser diversos noms àrabs, com *masmud*, que significa 'adornat', o *marmud*, 'cobert de sendra'. Roc Chabàs ressenya aquest topònim en la seua *Historia de Denia*, com una alqueria mudèjar que havia quedat despoblada bastant abans de l'expulsió dels moriscos i de la qual només en quedava el nom. Les referències documentals més antigues d'aquest topònim corresponen a l'acte de compravenda del lloc d'Ondara, entre Bernat de Bonastre i Alfons el Vell, de 1396, a una ordre de 26 de juliol de 1402, cursada per Alfons el Vell, senyor d'Ondara, a mossén Pere March, per tal que intervinguera en el litigi que enfrontava els llocs d'Ondara, Beniarbeig, Benicadim, *Benimazmut* i Pàmies per l'aprofitament de les aigües del riu Sagra o Girona, i al casament el 4 de juliol de 1444 d'Hug de Cardona, senyor d'Ondara, en la capella o esglésiola de Benimasmut, propietat de la novençana. Segons el testimoni d'Antonio Peris Gil, fill de Pamis, ha perviscut entre els camperols el topònim *les hortes de Beniasmut*, que se situen des de l'encreuament de Beniarbeig en direcció a Ondara, pel que deduïm que l'alqueria mudèjar es trobaria emplaçada en aquesta contrada.

Benicarrac

Al sud del terme, fitant amb el terme de Pedreguer. Etimològicament, de l'àrab *Beni-karraq*, que significa 'fill de Karraq', clan berber nord-africà. Apareix amb la forma arcaica *Benicarrach* en sengles compravendes de terres en la segona meitat del segle XIV, que realitza l'ordre de la Mercé a Bernat Bonastre, conseller del rei Pere i senyor d'Ondara (ARV, lligall 790, Justícia Reial), i, més tard, d'aquest a Alfons el Vell. Fins les darreries del segle XVI

fou un llogaret habitat per moriscos, que quedà despoblat arran l'expulsió. Mencionada *Benicarrac* en el PGC 1/50.000.

Falsars, els

Al sud-oest del terme. Etimològicament, d'*el falsar*, que significa 'camp sembrat d'alfals' (GEC). Citada *Falsars* en el MNTP 1/25.000. Sembla venir del topònim àrab *fahs*, segons Mikel de Epalza, que significa 'camp conreat', i 'camp que depèn de la capital comarcal i que es troba una mica allunyat de les hortes periurbanes.' Documentada en una escriptura de 1859, amb la forma *Alfalzar*.

Marjal, la/Marjals, les

Al sud del terme. Etimològicament, de l'àrab *marg*, que significa 'prat', 'terreny baix i pantanós', 'llecros, abundant d'aigua, bo per a hort', 'terrenys pròxims a la mar, dels quals s'ha de treure l'aigua saladenca per poder sembrar' (DCVB i GEC). Apareix *Marjal* en documents eclesiàstics del segle XVIII i en partides de naixement del segle XIX (RCO). Citada *Marjal* en el *Nomenclàtor de 1940*, el *Llibret de festes de 1949*, el PGC 1/50.000 i *Marjals* en el MNTP 1/25.000.

Parri

A l'oest del casc urbà. Etimològicament, el sufix *arri* és bascoibèric, segons Coromines (vegeu *Estudis de Toponímia Catalana*, II, ps. 13, 31 i 60). Hi ha un *Beniparri* al terme de Pego, un *Juverri* a Andorra, un *Isavarri* al Pallarès, etc. Potser, també derivat de *barri*, que en àrab significa 'exterior', 'propri dels afores de la ciutat', amb *p*, per ultracorrecció de l'arabisme. Figura *Parri* en el *Padró de terres de 1400* (llogall 317, AMD); també com a *Huerta de Parri* en el *Nomenclàtor de 1940* i amb la forma *Parri* en el *Llibret de festes de 1949*.

Ràfol de Salomó

Al nord del terme, entre el riu Girona i l'antiga CN-332, fitant amb el Verger. Etimològicament, 'nom d'origen hebreu'. El topònim fa referència, amb tota seguretat, a la persona que fou propietària d'aquest *rahl*. En el *Llibre del Repartiment* apareixen nombrosos *Salamó* i *Salomó*. L'única referència local d'aquest topònim és recollida en un document de compraventa de 1379, *Ràfal de Salomó*. Poble del Camp de Tarragona. Citada *Salomó* en el MNTP 1/2000.

Alqueria de Vinyals

Antic llogaret mudèjar situat al nord-oest del terme d'Ondara, al peu de Segària. Documentat, com a mínim, des del segle XIV, l'alqueria es despoblà al llarg del segle XVII, després de l'expulsió dels seus moradors moriscos.

Xebic, el/Xebics, els

Al nord del terme. Segons l'arabista Míkel d'Epalza, és un topònim àrab que significa 'xarxa de pous'. Coromines diu que procedeix de l'àrab *sábaka*, 'xarxa', que en boca dels nostres moriscos sonava *sebéik* i seria catalanitzat com a *sebík*. Per al professor Rosselló i Verger el nom té reminiscències mallorquines, puix que li recorden els topònims *Son Etzèbitz* o *Alzèbits*. Citada *Xevix* en un enterrament de 1766; *Sebics*, *Sebichs* i *Sebix*, en un plet de 1777 (ARV, Reial Audiència, Escrivanies de Cambra, n. 133); *Sebix*, en un document de propietat dels mínims de 1814; *Chebix*, en el Nomenclàtor de 1940; *Sebic*, en el MNTP 1/25000, i *Xivics*, en el MNTP 1/2000.

Benizeit

Alqueria habitada per mudèjars, pròxima a Ondara, de la qual s'ignora el seu emplaçament. L'única referència documentada figura en el document de compraventa del lloc i el castell d'Ondara (1396) entre En Lluc de Bonastre i el duc reial de Gandia, N'Alfons d'Aragó, *el Vell*⁵.

Alberca, el barranc de l'

Etimològicament, de l'àrab *Al-berka*, *Al-barka*, *Al-birka* o *Al-bureka*, que significa 'estany, clot o dipòsit d'aigua', en record del lloc on naix, als peus de la serra de Seguili (Pedreguer). Documentat ja el 1245: "... junto al rio del Palmar, lindando con el rio de Ondara", text que reproduïx la revista *El Archivo*, a partir d'un manuscrit de la Real Academia de la Historia; també el 1662: "se arriba al riu del Palmar" (consulteu *Els noms de lloc i de persona de Dénia*, Joan Ivars, p. 213). Citat *barranco de Ondara*, en el plet sobre aigües al.ludit (1573); *Alberca*, en un enterrament de 1669 (APO); *barranco del Alberca* (AMD, lligall 395, 1762) i *barranco de la Alberca*, en l'*Itinerario* de 1848.

Alberca, l'assut de l'

Etimològicament, de l'àrab *as-sudd*, aquesta petita presa fou bastida en el segle XVIII sobre el barranc de l'Alberca, a l'entrada d'Ondara. Citat *Azud* (ARV, Reial Audiència, Escrivanies de Cambra, 1804, exp. n. 84) i documentat abundantment per diversos autors del segle XVIII. Alimentava els molins de Sendra i d'en Coll, a més de regar les hortes de les partides Pàtins, l'Almúnia i les Alfatares.

Pontet del Moro, el

Al sud del terme. Pont sobre l'Alberca, en la carretera local de Beniarbeig a Pedreguer, on conflueixen els termes de Pedreguer, Benidoleig i Ondara. Citada *Pontet* en el MNTP 1/2000 i *Pontet del Moro* en el MNTP 1/25.000.

5 AHN: Secció Noblesa, sig. Osuna, C. 581, D. 2 (6).

Pou del Moret, el

Situat al nord-oest del terme, als peus de la serra Segària.

Almúnia, el molí de l'

Antic molí enclavat a la vora dreta de l'Alberca, a la partida de terme del mateix nom, del qual es manté una part de la cimentació i les botanes. Documentat a finals del segle XIV, quan fou construït durant la senyoria d'En Bernat de Bonastre; el 1791 ("casa molino vulgo de la Huerta de Antonio Sendra"). En el segle XIX rebia el nom de *molí de Sendra*.

Fonts arxivístiques, cartogràfiques i bibliogràfiques emprades:

Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)
Arxiu del Regne de València (ARV)
Arxiu Històric Municipal d'Ondara (AHMO)
Registre Civil d'Ondara (RCO)
Arxiu Parroquial de Santa Anna d'Ondara (APO)
Nomenclàtors d'Espanya
Llibrets de festes del poble
Mapes topogràfics i cadastrals estatals (MNTP i PGC)
Gran Enciclopèdia Catalana (GEC)
Diccionari català-valencià-balear (DCVB)